

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Conflictbeheersing in het Midden-Oosten geen droom

Door de veranderende machtsverhoudingen en actieve bemoeienis van de Verenigde Staten kunnen de gematigde krachten in het Midden-Oosten aan kracht winnen. Hoe groot de uitdagingen ook zijn, het is niet per se onmogelijk: veiligheid voor Israël, een levensvatbare staat voor de Palestijnen, vredesovereenkomsten tussen Israël en de buurstaten, geen nucleaire dreiging uit het Midden-Oosten, stabiele democratieën in de Arabische wereld.

door *Fred Grünfeld*

De auteur is bijzonder hoogleraar in oorzaken van mensenrechtenschendingen aan de Universiteit Utrecht. Ook is hij universitair hoofddocent internationale betrekkingen aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, het University College Maastricht en het Maastrichts Centrum voor de Rechten van de Mens aan de Universiteit Maastricht.

IN DEZE BIJDRAGE STAAN DE GEVOLGEN van de veranderde machtsverhoudingen in de wereld, twintig jaar na de val van de Muur, voor het Arabisch-Israëliësch en het Israëliësch-Palestijnse conflict centraal. Het Midden-Oosten wordt hier beperkt tot het Nabije Oosten. Dit houdt in dat alleen het conflict tussen Israël en de Arabische buurlanden en het Palestijnse conflict aan bod komen, terwijl de situaties in Irak, Iran en de Arabische Golfstaten slechts op indirecte wijze worden behandeld (namelijk voor zover deze van invloed zijn op het Israëliësch-Arabische/Palestijnse conflict).

Bij het denken in termen van machtsverhoudingen komen verschillende machtsblokken naar voren. Bij machtsblokken valt op globaal niveau te denken aan de Verenigde Staten, Rusland, de Verenigde Naties en ook wel de Europese Unie; zij vormen het 'Kwartet' en bemiddelen in de oplossing van het conflict. Dat is officieel vastgesteld en vastgelegd in de routekaart

naar vrede. De angel van de onderlinge rivaliteit over het Midden-Oosten uit het verleden, tussen zowel Rusland en de Verenigde Staten als tussen

De afkalkende positie van de Verenigde Naties als bemiddelaar wordt steeds beter zichtbaar

Europa en Amerika, lijkt daarmee weggenomen te zijn. Het overleg, georganiseerd door de vier leden van het Kwartet, vond in 2007 plaats in Annapolis (Maryland, VS) en zal dit jaar in Moskou plaatsvinden. De afkalkende positie van de Verenigde Naties als bemiddelaar in het con-

flict wordt steeds beter zichtbaar. Inmiddels hebben de VS de centrale bemiddelingsrol, waarbij de EU een faciliterende rol en de VN slechts een legitimerende rol vervult.

Deze verhoudingen passen in het Nederlandse buitenlandbeleid. Minister Verhagen stelde in een toespraak dat 'het Kwartet de contouren van een vredesregeling scherper in beeld [kan] brengen. [...] Het Kwartet zou zijn visie daarop kunnen presenteren aan de Veiligheidsraad, die het vervolgens als totaalpakket kan voorleggen aan Israël en de Palestijnen als een solide en moreel gezaghebbend voorstel voor een door de partijen zelf uit te onderhandelen eindakkoord.' Verhagen vervolgt: 'Amerikaans leiderschap is hierbij wederom onmisbaar. Ook de Europese Unie kan een nuttige rol vervullen.'¹ Uit deze woorden van Verhagen — een primaire rol voor het Kwartet, waarop de VS met hun 'onmisbare' Amerikaans leiderschap een flink stempel drukken — blijkt de meer Atlantische benadering van de Nederlandse minister wat betreft het Midden-Oostenvraagstuk. Verhagen verschilt in dit opzicht niet van zijn voorgangers De Hoop Scheffer (CDA), Van der Stoep (PvdA) en Van der Klauw (VVD). Een conclusie uit mijn proefschrift van 1991 luidde al dat Nederland vooral niet het Amerikaanse beleid ten aanzien van het Midden-Oosten wilde doorkruisen.² De centrale rol van de Verenigde Naties in de eerste 25 jaar van het conflict (1948-1973) — onder andere bij het delingsplan (1947), bij de beëindiging van de Suezcrisis (1956, inclusief Amerikaans verzet tegen de Brits/Franse rol), bij de vaststelling van uitgangspunten na de Zesdaagse Oorlog (1967; de beroemde VN-resolutie 242 van 'land voor vrede') en het staakt het vuren na de Oktober-oorlog (1973, inclusief het gevaar van een rechtstreekse Russisch-Amerikaanse confrontatie) — lijkt voorbij. De toenemende invloed van de Verenigde Staten leidde tot de gedeeltelijke Israëliëse terugtrekking achter het Suezkanaal in 1973, en, mede door de reis van de Egyptische president Sadat in 1977 naar Jeruzalem, tot de onder de Amerikaanse president Carter gesloten Camp David-akkoorden van 1978 en het daarop volgende Egyptisch-Israëliëse vredesverdrag van 1979, waarmee Israël zich uit de

hele Sinaï terugtrok en in ruil daarvoor door Egypte werd erkend. Kortom, ook tijdens de Koude Oorlog wisten de VS op Israël druk uit te oefenen.

Het Egyptisch-Israëliësch vredesverdrag was een doorbraak waar vele machtsblokken niet gelukkig mee waren. De hele Arabische wereld keerde zich tegen Egypte, en de Sovjet-Unie met bondgenoten en ook enkele Europese landen, aangevoerd door Frankrijk, verzetten zich tegen dit als te mager omschreven (deel)akkoord waarbij geen oplossing was gevonden voor het Palestijnse vraagstuk. Een belangrijke rol was voor Nederland weggelegd in het dichtens van de Europees-Amerikaanse kloof: Nederland realiseerde de Europese participatie in de multinationale vredesmacht, waarmee ook de Amerikaanse benadering door de EU werd ondersteund. Het Egyptisch-Israëliësch vredesverdrag werd uitgevoerd met in de hoofdrollen Moebarak uit Egypte, Reagan uit de Verenigde Staten, Begin uit Israël, Mitterrand uit Frankrijk en Van der Stoep uit Nederland.

De periode van de Koude Oorlog overziend kunnen we constateren dat de mondiale rivaliteit en machtsverhoudingen invloed hebben gehad op het Arabisch-Israëliësch conflict. Met het einde van de Koude Oorlog zou naast het Arabisch-Israëliësch conflict het Israëlisch-Palestijnse conflict in de aandacht komen te staan. De periode van ontspanning in de wereld maakte een toenadering tussen de partijen iets gemakkelijker. Rusland had geen grote betekenis terwijl de Amerikaanse invloed in de Arabische wereld was toegenomen, zoals in de Golfoorlog van 1991 tot uiting kwam. De Europese Unie dacht in het vredesproces nog een belangrijke bemiddelende rol te kunnen gaan vervullen, zoals tijdens de conferentie in Madrid in 1991, onder het voorzitterschap van Hans van den Broek. De volgende stap werd echter gezet in 1993, op informeel niveau tussen de Israëli's en Palestijnen in het afgelegen Noorwegen — dus buiten de EU maar met medeweten van de VS. Het Oslo-akkoord, waarbij de PLO het recht van Israël erkende in vrede en veiligheid te bestaan en Israël op zijn beurt de PLO als de vertegenwoordiger van de Palestijnen erkende, werd in de VS opgenomen in de beginselverklaring die onder toezicht van president Clinton door de Israëli's Rabin en Peres en de Palestijn Arafat werd ondertekend. Binnen een jaar kon Rabin het Israëlisch-Jordaanse vredesverdrag met koning Hoessein te sluiten. Het wederzijdse vertrouwen tussen deze twee staten was veel groter dan het wederzijdse vertrouwen van Israël en de PLO: het verdrag uit oktober 1994 tussen Israël en Jordanië besloeg slechts 15 pagina's, een verdrag over Gaza en Jericho uit mei 1994 tussen Israël en de PLO liefst 210, omdat alles in detail moest worden vastgelegd.

De moord op Rabin in 1995 door een Israëlische extremist, de golf van Palestijnse zelfmoordaanslagen in Israëlische steden en de tweede intifada leidden tot een snelle verslechtering in relatie Israël-Palestina. Na een pas

op de plaats onder Netanyahu (1996-1999) leefde de hoop op een doorbraak even op toen Clinton, Barak en Arafat in de zomer van 2000 op Camp David in de VS en in januari 2001 bij de grensplaats Taba bijna een overeenkomst bereikten. Daarna kwam de terugval: Baraks opvolger Sharon weigerde nog langer Arafat als gesprekspartner te ontmoeten en koos onder meer met het beleg van Ramalah voor een militair antwoord. Na de dood van Arafat in 2004 was Sharon wel bereid te spreken met diens opvolger Abbas, maar dit leidde niet tot een overeenkomst. Sharon realiseerde zich dat een tweestatenoplossing met een terugtrekking uit dichtbevolkte Palestijnse gebieden de beste oplossing was voor een voortbestaan van een veilige en democratische Joodse staat. Zo kwam met de eenzijdige Israëliëse beslissing om zich in 2005 uit de Gazastrook terug te trekken een einde aan deze langdurige bezetting. De keuze voor veiligheid en co-existentie — het naast elkaar bestaan van beide volkeren gescheiden door een veiligheidsafscheiding (deels hek en deels muur) — zonder de verwachting van samenwerking (coöperatie), kwam tegemoet aan de teleurstelling die aan beide zijden heerste.

De rust keerde nauwelijks terug: met name beschietingen en het kidnappen van Israëliëse soldaten hebben geleid tot de oorlogen met Hezbollah in Zuid-Libanon in 2006 en met Hamas in de Gazastrook in 2009. Beide oorlogen brachten veel leed aan beide zijden, maar geen politieke winst voor Israël. Hezbollah werd niet verslagen in Libanon; de groepering kwam versterkt terug in de Libanese regering, terwijl aan de demilitarisering geen enkel gevolg is gegeven, mede als gevolg van de veel te zwakke VN-vredesmacht UNIFIL II. De vraag is volgens velen niet óf er een nieuwe Israëliësch-Libanese oorlog zal komen, maar wanneer dat zal zijn.³

De oorlog met Hamas in de Gazastrook heeft evenmin enige politieke oplossing naderbij gebracht. De gematigden aan beide zijden zijn zwakker geworden. Abbas van de Palestijnse autoriteit heeft geen Palestijnse eenheidsregering kunnen vormen, terwijl hij met zijn PLO/Fatah-achterban terrein verliest aan Hamas (denk bijvoorbeeld aan de machtsovername door Hamas in juni 2007). Hamas, dat zich in tegenstelling tot de PLO/Fatah verzet tegen de tweestatenoplossing, kiest voor de eenstaatoplossing en daarmee voor het verdwijnen van de staat Israël. Aan Israëliëse zijde is een regering gevormd die zich niet langer voor een tweestatenoplossing uitsprekt en zich daarmee in toenemende mate internationaal isoleert. Bij de eenstaatvisie van Israëliëse zijde kan worden gedacht aan voortdurende Israëliëse bezetting van de Palestijnse gebieden, of opnieuw aan de zogenoemde Jordaanse optie, waarbij naast Israël een Palestijns-Jordaanse federatie tot stand komt. Deze laatste optie is in 1987 nog wel door koning Hoessein en Peres onderschreven, maar al een jaar later deed Hoessein

afstand van enige Jordaanse aanspraak op de Palestijnse gebieden. De stagnatie en achteruitgang van de afgelopen tien jaar zijn het overheersende

*De standpunten liggen minder
ver uiteen dan de extremisten
ons willen doen geloven*

beeld van het conflict gaan vormen, waarbij keer op keer afbreuk werd gedaan aan voor beide partijen wezenlijke zaken — veiligheid voor Israël, zelfbeschikking met staatsvorming voor Palestijnen. Toch zijn de punten van overeenstemming

groter dan wordt gedacht, en liggen de standpunten op zowel internationaal, regionaal als nationaal niveau minder ver uiteen dan de extremisten ons willen doen geloven. Er kan worden teruggerepen op de plannen en bijna-akkoorden uit het verleden: Camp David (2000), Taba (2001), Saoedi-Arabië (van kroonprins Abdullah; 2002)⁴, de Routekaart voor Vrede (2003), Genève (2003)⁵, Mekka (2007) en Annapolis (2007).

DE BREDE CONTOUREN VAN EEN OPLOSSING

Maxime Verhagen heeft in zijn honderddagenspeech van 31 mei 2007 aan de Universiteit Maastricht gezegd dat ‘de brede contouren van een oplossing eigenlijk niet zozeer ter discussie staan. We weten allemaal wel waar het zo ongeveer op uit moet komen. In mijn persoonlijke visie is dat: twee staten, gebaseerd op de grenzen van 4 juni 1967; Oost-Jeruzalem voor de Palestijnen, West-Jeruzalem voor de Israëliërs; geen grootschalige terugkeer van vluchtelingen naar Israël en een internationaal toezichtmechanisme. Zo’n pakket moet Israël erkenning en veiligheid bieden, en de Palestijnen een eigen staat en perspectief op een beter leven.’⁶ Bijzonder is dat Verhagen het volledige recht op terugkeer voor de Palestijnen afwijst, en dat in verband brengt met het veilig voortbestaan van de joodse staat. Een joodse meerderheid is immers wezenlijk voor het voortbestaan van de Israëliërs. Hij verbindt daaraan een tweede conclusie, namelijk dat Israël zich moet terugtrekken uit de bezette gebieden en het nederzettingenbeleid moet stopzetten. Verhagen is de eerste Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken die het recht op terugkeer zo duidelijk afwijst.

Dit onderwerp was het belangrijkste onderdeel waarop Arafat in Taba (2001) niet kon of wilde toegeven, terwijl dit beginsel voor Israël niet onderhandelbaar is. Israël staat dus voor Palestijnen geen recht op terugkeer toe buiten beperkte familiehereniging en mogelijke financiële regelingen ter compensatie. Abbas is op dit punt welwillender dan Arafat, omdat Abbas zich ook realiseert dat voor de Palestijnen een eigen staat een aantrekkelijker vooruitzicht is dan leven onder de Israëliërs. De compromisloze visie

van Hamas steekt hier schril tegen af en maakt een vergelijk dan ook veel moeilijker, zo niet onmogelijk. Opnieuw in de woorden van Verhagen: ‘Ik begrijp dat Israël geen zaken wil doen met partijen die zijn bestaansrecht niet erkennen en het willen vernietigen. Ik vind dat de drie voorwaarden die het Kwartet stelt — erkenning van de staat Israël, afzweren van geweld en aanvaarden van alle eerdere akkoorden — niet mogen worden gerelativeerd. Zolang Hamas niet aan deze voorwaarden voldoet, kunnen zij geen gesprekspartner zijn, ook al maken ze deel uit van een democratisch gekozen regering. Als we nu met hen in gesprek gaan, legitimeren we terreur. Onbestaanbaar in mijn optiek.’⁷

Deze opstelling geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor de Europese Unie en de Verenigde Staten. Internationaal is Hamas dan ook geen gesprekspartner. Er zijn overal mensen en groeperingen die het daar niet mee eens zijn; ook in ons land heeft dat tot controverses geleid.⁸ Onder anderen Van Agt verzetste zich tegen het Nederlandse besluit om Hamas-minister Basem Naim geen visum te verstrekken voor een bijeenkomst in Rotterdam.⁹ Ook hadden de Nederlandse Kamerleden Van Dam (PvdA), Van Bommel (SP) en Peters (GroenLinks) in juli 2007 in Damascus een niet tevoren bekendgemaakte ontmoeting met Hamasleiders, terwijl de hele Nederlandse Kamerdelegatie had afgesproken noch individueel noch als groep Hamasleden te zullen ontmoeten. Premier Balkenende keurde dit bezoek — na afloop van de ministerraad — in scherpe bewoordingen af. De verschillen van mening over het aanknopen van contacten met Hamas komen ook terug in de partijprogramma’s voor de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2009.¹⁰ Zo stellen GroenLinks en de SP onomwonden dat de EU Hamas als gesprekspartner moet aanvaarden. Ook de PvdA wil Hamas niet buitensluiten, en stelt dat zonder medewerking van Hamas geen oplossing haalbaar is. D66 steunt het EU-beleid om geen contacten met Hamas aan te knopen zolang het Israël niet heeft erkend en geweld niet heeft afgezworen. Het CDA stelt ook deze twee voorwaarden, en voegt daaraan nog een derde toe: Hamas moet de tweestatenoplossing erkennen. Ook ChristenUnie/SGP vindt dat Hamas, die uit is op de vernietiging van Israël, dat land moet erkennen; de VVD stelt dat er met terroristen niet gepraat moet worden.

MEER DRUK VAN DE VS

Het elan waarmee de Amerikaanse president Obama nieuwe initiatieven ontplooit en een sterkere hegemoniale rol lijkt te gaan spelen is aantrekkelijk. De Amerikaanse bemiddeling kan tot goede resultaten leiden (met de grootste kans op succes in het tweede jaar van elke nieuw gekozen pre-

sident,¹¹ dus in 2010-2011), juist vanwege de sterke band met Israël, die in het voordeel van de Palestijnen kan werken. Meer druk van de Verenigde Staten kan leiden tot Israëlische concessies. Dat maakt het conflict voor de direct betrokken partijen minder asymmetrisch en daarmee is er meer kans op een gunstige uitkomst. Drie kwesties zijn voor elke vooruitgang cruciaal: (1) de bevordering van de inter-Palestijnse dialoog¹² (2) de aanvaarding aan Palestijnse en Arabische zijde dat een volledig recht op terugkeer van de Palestijnen buiten Israël naar wat vóór 1948 hun grondgebied was, uitgesloten is; en (3) de Israëlische aanvaarding van stopzetting van de nederzettingen en terugtrekking door Israël achter nagenoeg de grenzen van 1967. Dit zijn de eerste grondvoorwaarden voor mogelijke co-existentie en het voorkomen van het opnieuw oplaaien van geweld. Daar staan dan voor alle partijen heel aantrekkelijke kanten tegenover, die ik nu zal aanstippen.

De gewijzigde machtsverhoudingen beïnvloeden in het bijzonder de relaties tussen de globale, regionale, bilaterale politieke systemen. Een belangrijk verschil van inzicht tussen met name de VS en Israël gaat over de invloed van het Israëlisch-Palestijnse conflict op de vrede en veiligheid in de ruimere Midden-Oostenregio, de situaties in Iran en Irak voorop. De VS menen dat een oplossing van het Israëlisch-Palestijnse conflict bevorderlijk zal zijn voor de situaties in Iran en Irak. Israël gelooft daar niet in: dat land denkt juist dat de oplossing van de situatie rond Iran bevorderlijk zal zijn voor een oplossing van het Israëlisch-Palestijnse conflict, omdat dan niet alleen de nucleaire dreiging van Iran verdwijnt, maar tevens de financiële steun uit Teheran voor Hezbollah en Hamas. Dat de beide conflicten elkaar beïnvloeden wordt door eenieder erkend, maar over negatieve consequenties wordt verschillend gedacht. Dit doet sterk denken aan de situatie in Soedan, waar vanuit de internationale politiek in de periode van februari 2003 tot januari 2005 nauwelijks aandacht aan Darfur werd geschonken om het vredesproces tussen Noord- en Zuid-Soedan maar niet in gevaar te brengen. De vanuit Khartoem gevoede gedachte dat internationaal ingrijpen in Darfur het vredesakkoord tussen Noord en Zuid in gevaar bracht, heeft het mede mogelijk gemaakt dat de genocidaires de vrije hand kregen.¹³

Nu de VS hun volle gewicht in de schaal lijken te gaan leggen is het mogelijk de verschillende conflicten in het Midden-Oosten te gaan verbinden. Een conflictoplossing door contextverandering — plaatsing van het Israelisch-Palestijnse conflict in een ruimere context, waarin ook vrede met de Arabische buurstaten, beëindiging van de Iraanse dreiging en bijvoorbeeld ontwapening van Hezbollah worden meegenomen — met een

totaal pakket lijkt dan een aantrekkelijk vooruitzicht.¹⁴ De meest voor de hand liggende internationale bemiddelaar, president Obama, heeft in zijn toespraak van 4 juni 2009 te Caïro op indrukwekkende wijze deze ruime context in kaart gebracht en daarbij gepleit de spanningen onder ogen te zien zonder de gevangene van het verleden te zijn.¹⁵ Hij heeft gezegd dat er een samenhang bestaat tussen mensenrechten, vrouwenrechten, economische ontwikkeling, godsdienst vrijheden, democratie bij een aanpak van zowel het gewelddadig extremisme, als de nucleaire dreiging terwijl het Palestijnse zelfbeschikkingsrecht op een eigen staat niet los staat van erkenning van Israël. Het leven in vrede en veiligheid voor Israeli's en Palestijnen, ieder in hun eigen staat, is een belang van Israël, Palestina, de VS en de rest van de wereld. Eigenlijk, zo stelt Obama, is dat een waarheid die iedereen kent; het wordt nu echter tijd daar ook naar te handelen. Met respect voor de betrokken volken en groeperingen wil hij aandacht voor zowel de structurele als de meer manifeste oorzaken van de vastgelopen situatie. De vele actoren op alle niveaus — namelijk globaal (het Kwartet), regionaal (de Arabische wereld plus Iran), bilateraal (Israël met Libanon en Syrië) en zelfs subnationaal (inter-Palestijns van Fatah met Hamas) — worden dan tegelijkertijd ingezet voor een vredesproces voor de lange duur en voor de hele regio. Binnenlandse problemen mogen deze doorbraak niet onmogelijk maken. Het zou dan een win-winsituatie voor gematigde krachten kunnen opleveren met veiligheid voor Israël, een levensvatbare staat voor de Palestijnen, vredesovereenkomsten tussen Israël en de buurstaten Libanon en Syrië, het wegvallen van de nucleaire dreiging uit het Midden-Oosten, en met stabielere democratische en pluriforme staten binnen de Arabische wereld. Het is veel gevraagd, maar hoeft geen illusie te zijn. Hoe meer bij alle betrokkenen de bewustwording groeit dat voortzetting van alle conflicten in de regio geen voordeel meer oplevert, en dat er een sterk en uitvoerbaar alternatief bestaat dat gedragen wordt door de sterkste en niet onderling verdeelde globale machten, hoe groter de kans is dat de droom werkelijkheid wordt. De veranderde machtsverhoudingen twintig jaar na de val van de Muur maken dat nu eerder mogelijk dan tijdens de Koude Oorlog.

Noten

1 M. Verhagen, *Over de dijken de wereld in. Morele oriëntatie — realistische koers*. Toespraak Universiteit Maastricht, 31 mei 2007. Zie <http://www.minbuza.nl/nl/actueel/speeches,2007/05/Over-de-dijken-de-wereld-in---morele-oriëntatie--r.html>.

2 Fred Grünfeld, *Nederland en het Nabije Oosten. De Nederlandse rol in de internationale politiek ten aanzien van het Arabisch-Israëliësch conflict 1973-1982*. Deventer: Kluwer, 1991. Zie voor de doelstellingen in het Nederlandse buitenlands beleid: Fred Grünfeld, 'Zestig jaar Nederland-Israël', *Internationale Spectator*, 62 (2008), nr. 12, pp. 680-683.

- 3 Dick Leurlijk, 'Opmaat voor de derde Libanon-oorlog', *Vrede en Veiligheid*, 37 (2005), nr. 4, pp. 435-447.
- 4 Dit plan voorziet in de stichting van een Palestijnse staat in de bezette gebieden, met Oost-Jeruzalem als hoofdstad. Israël moet zich uit die gebieden terugtrekken tot de grenzen zoals deze op 4 juni 1967 golden, vlak voor het uitbreken van de Zesdaagse Oorlog. In ruil daarvoor zullen de 22 landen van de Arabische Liga Israël erkennen, veiligheidsgaranties bieden en de betrekkingen normaliseren. Uitgelekt plan van kroonprins Abdullah, *The New York Times*, 17 februari 2002; en *NRC Handelsblad*, 1 maart 2002.
- 5 Dit akkoord van Genève — ook wel gekarakteriseerd als 'Taba met een vleugje roadmap' — werd samengesteld door de Israëli Yossi Beilin en de Palestijn Yasser Abed Rabbo, en kreeg de steun van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Powell. Het kan worden gezien als een Palestijnse concessie ten aanzien van het recht op terugkeer naar Israël (alleen degenen aan wie Israël toestemming verleent) en een Israëlische concessie ten aanzien van de Tempelberg (onder Palestijns bestuur, met uitzondering van de Klaagmuur); zie art. 6 en 7. *Haaretz*, 20 oktober 2003.
- 6 Zie noot 1.
- 7 Zie noot 1.
- 8 Fred Grünfeld, 'Palestijnen en het Midden-Oostenconflict in 2007', in: B. Bormert, Th. van den Hoogen en R.A. Wessel (red.), *Jaarboek Vrede en Veiligheid* 2007. Amsterdam: Rozenberg, 2007, pp. 188-204.
- 9 Bij deze gelegenheid (in mei 2007) deed Van Agt de volgende ongelukkige uitspraak: 'De bezetting van Nederland duurde vijf jaar. De Palestijnen liggen al acht keer vijf jaar onder bezetting' (*NRC Handelsblad*, 5 en 21 mei 2007).
- 10 Stemwijzer Europa, <http://www.eenvandaag.nl/stemwijzereuropa/app/Europa>.
- 11 William B. Quandt, *Camp David. Peacemaking and Politics*. Washington, D.C.: Brookings Institution, 1986.
- 12 Zie ook Veiligheidsraad-resolutie 1860 van 8 januari 2009.
- 13 Fred Grünfeld en Wessel Vermeulen, 'Failures to prevent genocide in Rwanda (1994), Srebrenica (1995) and Darfur (since 2003)', *Genocide Studies and Prevention*, 4 (2009), nr. 2.
- 14 Voor conflictoplossing door contextverandering door bemiddelaars zie Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse en Hugh Miall, *Contemporary conflict resolution. The prevention, management and transformation of deadly conflicts* (tweede, herziene editie). Cambridge: Polity Press, 2007, pp. 159-184; en I. William Zartman en Saadia Touval, 'International mediation', in: C.A. Crocker, F.O. Hampson en P. Aall (red.), *Leashing the Dogs of War. Conflict management in a divided world*. Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace, 2007, pp. 437-454.
- 15 http://www.nrc.nl/achtergrond/article2260792.ece/Volledige_tekst_toespraak_Obama_in_Egypte